

Дієвим інструментом зміцнення румунської ідентичності також є надання румунського громадянства мешканцям прикордонних районів України. Румунія активно підтримує румунські громади за кордоном для збереження їх національної, культурної та етнічної ідентичності, реалізуються програми фінансової підтримки румунської діаспори. За неофіційними даними, осіб, які отримали румунський паспорт, лише на території Чернівецької області вже нараховується від 10 до 30 тис. Це сприяє зміцненню політичного впливу Румунії у регіонах, що раніше входили до її складу.

Характеризуючи діяльність національних товариств в Україні за останні роки, можемо стверджувати, що, окрім забезпечення національних та духовних потреб, рівень політичної активності національних меншин як в середині держави, так і на міжнародному рівні значно підвищився, і є характерним для найчисленніших та суспільно активних росіян, євреїв, поляків, угорців, румунів.

Як бачимо, окреслені питання є доволі складними та неоднозначними у своєму вирішенні і вимагають нових підходів у системі міжнаціональних взаємин та розвитку етнополітики в цілому. Варто наголосити, що питання міжнаціональних відносин, національних меншин відіграє одну з важливих ролей у зовнішньополітичній діяльності держав. Досвід показує, що більшість держав у веденні зовнішньої політики активно працюють у напрямку захисту інтересів та прав національних меншин в інших державах. На рівень активності національних меншин у зовнішньополітичних процесах впливають ряд факторів, зокрема, зв'язки із етнічною батьківщиною, територіальна наближеність до етнічної батьківщини, участь у міжнародних організаціях, створення міжнаціональних інституцій (міжпарламентські групи, міжурядові комісії тощо), налагодження системи інформаційного обміну.

Список використаних джерел

1. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка; пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001.—173 с.
2. Хорошилов О. Українська політична нація: сценарій конституювання / О.Хорошилов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5 (8). – С. 23-30.

*Калакура Олег Ярославович, доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*

КОМУНІЗАЦІЯ ЖИТТЯ ПОЛОНІЇ УСРР: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ

Недавні спроби окремих польських політиків втрутитися у внутрішні справи України на фоні продовження агресії Російської Федерації викликають додатковий науковий інтерес до історії українсько-польських взаємин, у тому числі в міжвоєнний період, коли польська меншина в УСРР, як й все населення

республіки, стала жертвою комунізації. Політичне розуміння безальтернативності євроатлантичного інтеграційного вибору України, її курсу на побудову демократичної, правової, соборної та суверенної держави, очищення від залишків комуністичного минулого знайшло підтримку з боку Польщі, яка впродовж останньої чверті століття солідаризується з прагненням українського народу повернутися до спільного європейського дому. Важливим кроком на шляху декомунізації суспільства стало ухвалення Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Трагічний період комуністичних трансформацій в УСРР, у т. ч. й щодо української полонії (польської меншини України), частково вже отримав критичне осмислення у низці історіографічних праць. Відзначимо, насамперед, монографію О. Рафальського [1], його докторську дисертацію, в яких комплексно та системно розглянуті провідні тенденції й основні етапи розвитку історико-етнологічних знань про національні меншини України у ХХ ст. Автор, окрім розгляду загальнометодологічних і суто історіографічних питань, торкнувся аналізу багатьох праць, безпосередньо присвячених польській людності. Він справедливо вказав на згубний вплив національної політики імперських і тоталітарних режимів, а також політичної кон'юнктури на тематику, зміст і науковий рівень публікацій, присвячених життєдіяльності етнічних груп, переконливо довів, що лише за умов відновлення державної незалежності України, демократизації суспільного життя, в тому числі й національно-культурного, стало можливим продуктивне, науково-об'єктивне і правдиве дослідження етнонаціональних процесів. Повноту вивчення становища національних меншин в УСРР у наукових працях ґрунтовно проаналізував Г. Васильчук [2]. Узагальнюючий аналіз історіографічного доробку проблеми історичної долі полонії на фоні етнополітичних трансформацій у ХХ ст. здійснено у працях і автора цієї статті [3], [4]. Низку важливих питань історіографії польської меншини в УСРР висвітлив у кандидатській дисертації [5] і статтях І. Ващенко [6], [7]. Він, зокрема, торкнувся праць польських авторів про суспільно-політичне, культурно-освітнє та релігійне життя польської людності, мотиви створення і причини ліквідації польського національного району, про масштаби репресій більшовицького режиму супроти поляків України. Цінні історіографічні і джерелознавчі спостереження й узагальнення щодо національної політики радянської влади і долі етнічних меншин у означений період, включаючи й поляків, належать Л. Якубовій. Авторка порушила дискусійне питання щодо віднесення до історіографії публіцистичних творів чільних працівників Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, а також партійних функціонерів, які можуть слугувати хіба що історичним джерелом, переобтяженим суб'єктивними оцінками. Можна погодитись і з її оцінкою радянської історіографії проблеми, яка, була «методологічно, фактологічно і тематично скована принципом партійності» [8, с. 8–11, 20–21, 83].

Відновлення державної незалежності України сприяло започаткуванню якісно нового періоду історіографії проблеми життєдіяльності етнічних груп, у т. ч. полонії, головні надбання якого припадають на 90-ті рр. ХХ ст. і початок ХХІ ст. Він пов'язаний з розривом із абсолютизацією марксистської парадигми етнонаціональних проблем, методологічною переорієнтацією пострадянських гуманітаріїв. Винятково благотворний вплив на утвердження нового етнополітологічного мислення справили демократичні перетворення в суспільстві, методологічний плюралізм, «реабілітація» етнології, виокремлення політології, етностатистики та інституалізація етнополітології. Ґрунтовні наукові праці та навчальні посібники з етнології В. Борисенко, Т. Кожелянка, С. Макарчука, П. Надолішнього, В. Наулка, О. Нельги, М. Обушного, І. Онищенко, А. Пономарьова, М. Степика, М. Тиводара, М. Юрія та ін. осучаснили розуміння закономірностей етногенезу, розвитку етносів, націй, етнонаціональних груп, збагатили знання щодо етнічної структури України, уточнили статистичні відомості про етнічні групи, включаючи й поляків. Рубіжною подією в українському суспільствознавстві стало виокремлення етнополітології як інтегральної галузі знань про етнічну політику та політичне життя етносів. Праці О. Антонюка, І. Варзаря, В. Войналовича, Б. Євтуха, О. Картунова, М. Касьянова, В. Котигоренка, І. Кресіної, І. Кураса, Ю. Левенця, О. Майбороди, М. Михальченка, В. Нікітюка, М. Обушного, М. Панчука, Ю. Римаренка, Л. Шкляра, М. Шульги та ін. довели закономірність інституалізації етнополітології, окреслили її предмет, об'єкти, завдання та функції, визначили поле етнополітологічного дослідження етносів та етнічних груп, екстраполювали теоретичні засади етнополітології на міжетнічні відносини в Україні. Етнополітологічний підхід відкрив ширші можливості для пізнання тих аспектів життєдіяльності етнічних груп, які, зазвичай, залишалися за межею уваги істориків та етнологів. Свідченням цього став вихід у світ колективної монографії «Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект» (керівн. автор. кол. М. Панчук) [9], у якій доля національних меншин розглядається в контексті національної політики Російської й Австро-Угорської імперій і радянського тоталітаризму.

Активізація досліджень історико-етнологічних проблем національних меншин в Україні, включаючи й польську, відбувалася досить суперечливо. З одного боку, над дослідниками тяжів контекст радянської історіографії і прагнення до заповнення так званих «білих плям», а з другого, утверджувалось нове бачення маніпулятивного характеру національної політики в СРСР, зокрема курсу на коренізацію, який виявився короткочасним ідеологічним маневром з метою ослаблення спротиву репресивному режиму. Ця суперечливість особливо простежується в проблематиці публікацій на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. Рідко хто з авторів наголошував на тому, що навчання польських дітей рідною мовою влада розглядала як засіб формування комуністичної свідомості. Тут знаходимо відповідь на виклики часу: дисидентський і правозахисний рух, відновлення реабілітації жертв сталінських

репресій, національно-культурне пробудження як українців, так і етнічних груп, рух за суверенізацію та незалежність України. Велику роль відіграли оприлюднені в Москві, Києві, а також за рубежем праці з етнології, народознавства, історії традиційної народної культури [10]. Їхні автори зачепили й деякі теоретичні і практичні проблеми національної політики. Були запропоновані нові підходи до вивчення етнонаціонального розвитку України, повернуто до вжитку термін «національні меншини». Як альтернатива замовчуванню тематики національних меншин актуалізувалися дослідження політики «коренізації» 1920-х рр. Торкаючись сталінських репресій, голодомору 1932-1933 рр., ряд дослідників гостро порушили питання деформацій і спотворень в національній політиці, обмеження прав українців і національних меншин. Вже тоді мали місце спроби окремих із них представити цю політику стосовно нацменшин, зокрема поляків у 1920-х рр. мало не як національно-культурний ренесанс. Насправді, такі оцінки суперечили реальним фактам національної політики більшовиків, оскільки вона супроводжувалася розгортанням репресій, фізичного та духовного терору, войовничого атеїзму, кон'юнктурного, ідеологізованого характеру національного життя. Важливе значення для розуміння долі поляків України у радянську добу мали узагальнюючі праці з історії України [11], [12], [13] та ін., а також тематичні дослідження, присвячені викриттю злочинної суті сталінського режиму, голодомору та масових репресій проти українського народу та інших народів, у тому числі й поляків [14], [15], [16] та ін. У контексті нового бачення політичної й етнічної історії України започатковувалася новітня історіографія польської меншини на українських землях. На якісно новий рівень вона вийшла з початком ХХІ ст., коли більшість українських істориків, насамперед молода генерація, відійшли від ідеологічних стереотипів минулого, твердо стали на шлях наукового осмислення історії українсько-польських взаємин. Першими цеглинами у фундаменті новітньої історіографії польської меншини в УСРР стали праці С.Діброви [17], Т. Зарецької (Т. Єременко) [18], А. Кондрацького [19], М. Панчука, Г. Стронського [20], Б. Чирка [21], [22], Л. Якубової [23], [24] та ін. Г. Стронський у числі перших досить ґрунтовно розглянув ідеологічні мотиви утворення польських адміністративно-територіальних одиниць: сільрад і Мархлевського району, причини розгортання репресій на початку 1930-х рр. Л. Якубова торкнулася польської меншини у контексті політичного, соціально-економічного та культурного життя інших національних груп УСРР в 1920-х – першій половині 1930-х рр. Деякі особливості репресій щодо польської меншини на релігійному ґрунті відзначили Т. Зарецька [25], О. Рубльова [26] та ін. Ці питання викликають дедалі більшу зацікавленість і з боку польських колег.

Огляд захищених упродовж останніх двадцяти п'яти років дисертацій за спеціальностями історія, етнологія та етнополітологія, присвячених етнічним меншинам України, включаючи й поляків, дає підстави для висновку про те, що багато авторів все ще перебувають у полоні старих підходів, не аналізують

диференціацію національних груп у політиці владних структур, не критично ставляться до повідомлень тогочасної преси про участь нацменшин у політичному і культурному житті. Не будемо дорікати тим авторам, які не ставили таке завдання, оскільки предметом їхніх досліджень були здебільшого історико-етнічні та культурні процеси, але й вони мали б враховувати, що оцінки, запропоновані на початку 1990-х років, не знайшли підтримки в подальших дослідженнях. Так, В. Орлянський [27], А. Дизанова [28] дещо глорифікували політику «коренізації», її демократичні тенденції щодо національних меншин. Інші дисертаційні дослідження, особливо О.Калакури [29], І. Балуби [30], О. Жуковського [31], О.Мяркої [32] та ін., містять цікаві фактичні відомості та важливі узагальнення щодо польської меншини в загальноукраїнському та регіональному зрізі на різних етапах міжвоєнного періоду. В новітніх дисертаційних дослідженнях і відповідних публікаціях помітно більше місця відводиться критичному аналізу наслідків комунізації суспільно-політичного, економічного та культурного життя української колонії.

Разом з тим кидається у вічі, що в останнє десятиріччя переосмислення етнонаціональних процесів 20-30-х рр. ХХ ст. дещо втратило свою інтенсивність. Праці В. Ганзуленко [33], Е. Гриневич [34], О.Третьякової [35], О.Сушко [36] та ін. засвідчили можливості розширення тематики, опрацювання архівних джерел та введення у науковий обіг раніше невідомих фактів. На нашу думку продовження вивчення трагедії Голодомору, жертвами якого стали й етнічні поляки [37], інших суспільних експериментів тоталітарного режиму може стати об'єднаним напрямом досліджень як українських, так і польських науковців.

Таким чином, життєдіяльність української колонії, процес її комунізації у 1920–1930-х рр. частково вже висвітлені в історичній та етнологічній науці, визначилися деякі етнополітологічні підходи щодо цієї проблеми, нагромаджено великий фактичний матеріал. Однак на маргінесі залишається багато питань лише поставлених або й зовсім не досліджених, зокрема, з'ясування загальних тенденцій та регіональних особливостей політики радянського тоталітарного режиму і місцевих владних структур щодо поляків України, катастрофічних наслідків політичних репресій, депортацій, голодомору, насильницької асиміляції, простеження змін етнополітичного статусу польської групи, відстоювання нею своїх політичних прав і свобод, її впливу на українсько-польські міжетнічні та міждержавні відносини. Дослідження цих проблем покликане істотно впливати й на сучасний українсько-польський діалог. Усе це визначає необхідність продовження підготовки комплексного історико-етнопітологічного дослідження польської меншини в Україні у міжвоєнний період на основі системного та міждисциплінарного вивчення політики владних структур щодо неї, аналізу наслідків цієї політики в демографічному, соціальному, економічному, культурному, духовному, політичному, ментальному розвитку польської

людності, її участі в усіх сферах життя українського суспільства на цьому історичному етапі.

Список використаних джерел:

1. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис / Олег Рафальський. – К., 2000.
2. Васильчук Г. М. Історія національних меншин Радянської України 1920-х – 1930-х років: історіографічні нотатки / Г. М. Васильчук // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2 – С. 213-223.
3. Калакура О. Я. Новітня історіографія української полонії / Олег Калакура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2001. – Вип. 54. – С. 48–52.
4. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / Олег Калакура – К., 2007.
5. Ващенко І. М. Історіографія історії польської національної меншини УРСР 1920– 1930 років: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / І.М.Ващенко. – К., 2006.
6. Ващенко І. М. Репресії щодо польської людності України 1920–1930-х років: новітня вітчизняна історіографія / І.М.Ващенко // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 28. – К., Хмельницький, Кам'янець-Подільський. – 2004. – С. 381–392.
7. Ващенко І. М. «Радянська Мархлевщина» як історичний феномен: польський національний район УРСР 1925–1935 рр. в історіографії / І.М.Ващенко // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 30. – К., 2005. – С. 202–215.
8. Якубова Л. Етнічні меншини УРСР у 20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст. Історіографія та джерела дослідження / Л.Якубова. – К., 2006.
9. Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект. – К., 2000.
10. Культура і побут населення України (Керівн. автор. кол. В. І. Наулко). – К., 1991.
11. Історія України. Нове бачення (Керівн. автор. кол. В. Смолій). У 2-х кн. – К., 1995.
12. Литвин В.М. Тисяча років сусідства і взаємодії / Володимир Литвин. – К., 2002.
13. Шліхта Н. Історія радянського суспільства. Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. / Н.Шліхта. – Х.: Акта, 2015.
14. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні. 20–30-і роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К., 1991.
15. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років. Сторінки ненаписаної історії / Ю.І.Шаповал. – К., 1993.

16. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. У 2-х кн. / І.Г.Білас. – К., 1994.
17. Діброва С. С., Панчук М. І. Вогонь і попіл / С.С.Діброва, М.І.Панчук // Про минуле – заради майбутнього. – К., 1989.
18. Єременко Т. І. Польське національне питання на Україні в 20-і рр. / Т.І.Єременко // Міжнародні зв'язки України: пошуки та знахідки. – К., 1993. – Вип. 3.
19. Кондрацький А. А. Терор і переслідування щодо поляків на Україні в умовах радянської влади / А.А.Кондрацький // Україна: Короткі нариси з історії. – К., 1992.
20. Кондрацький А. А., Стронський Г. Й. Польський національний район в історії і сучасності / А.А.Кондрацький, Г.Й.Стронський // Україна: Короткі нариси з історії. – К., 1992.
21. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні в 20–30-і рр. / Б.В.Чирко // Укр. істор. журн. – 1990. – №1.
22. Чирко Б. В. «Шкідництво різних націй...» (Національні меншини на Україні у 20-30-х рр. за документами ЦДАГО) / Б.В.Чирко // Архіви України. – 1992. – №1.
23. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УРСР (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.) / Л.Якубова. – К., 2004.
24. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УРСР. 20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.) / Л.Якубова. – К., 2006.
25. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-і рр. ХХ століття / Т.Єременко. – К., 1994.
26. Рубльова Н. Ліквідація в Україні ієрархії Римокатолицької церкви (кінець 1917-1937 рр.) / Н.Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – №2-4.
27. Орлянский В. С. Национальные меньшинства Юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы: Автореф. дис.... канд. истор. наук. / В.С. Орлянский. – К., 1992.
28. Дизанова А. В. Развитие национальных культур в Украине в 20-е гг.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук / А.В. Дизанова. – Одесса, 1992.
29. Калакура О. Я. Українська полонія в 1917-1939 роках: Дис. ... канд. істор. наук / О.Я. Калакура. – К., 1995.
30. Балуба І. А. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук / І.А. Балуба. – К., 1997.
31. Жуковський О. І. Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття: суспільно-політичний та культурний розвиток: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / О.І. Жуковський. – Чернівці, 2006.
32. Мягка О. А. Польська національна меншина Півдня УСРР в 20-30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук / О.А. Мягка. – Миколаїв, 2013.

33. Ганзуленко В. Репресивна політика радянської влади щодо римо-католиків Херсонщини в 20–30-х рр. ХХ ст. / В. Ганзуленко // Наукові записки. Серія: Історичне релігієзнавство — Вип. 2. — Острог : Нац. ун-тет «Острозька академія», 2010. — С. 68–74.

34. Гриневиц Е. Политические репрессии против польского населения Николаевщины в 20—30-х гг. ХХ ст. / Е. Гриневиц // VIII Микол. обл. краєзн. конф. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2010. — С. 160–164.

35. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польського населення Південної України в 20-х рр. ХХ ст. / Ольга Третьякова // Геноцид України у ХХ столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром. — Львів: Добрий друк, 2015. — С. 121–129.

36. Сушко О. Польські педагоги Поділля – об'єкт державного терору 1930-х рр. / О.Сушко // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — С. 251–263.

^{37.} Назарова К. В. Національні меншини України в період голодомору 1932-1933 рр.: історіографія проблеми / К. В. Назарова // Сторінки історії : збірник наукових праць. — 2010. — Вип.30 — С.132–144.

*Криськов Андрій Анатолійович, д-р історичних наук, доцент,
завідувач кафедри українознавства та філософії Тернопільського
національного технічного університету імені Івана Пулюя*

**ЕКСПЕРИМЕНТ, ЩО ТРИВАВ СТОЛІТТЯ
(ЄВРЕЙСЬКІ ЗЕМЛЕРОБСЬКІ КОЛОНІЇ
В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ ст.)**

Територія Правобережної України у ХІХ ст. була чи не найбільшим у світі ареалом розселення єврейського етносу. Такий характер розселення був обумовлений політикою уряду Російської імперії стосовно євреїв, а саме формуванням так званої смуги єврейської осілості. Ця політика послідовно здійснювалася протягом всього ХІХ ст. Вперше згадано про смугу осілості в іменному указі від 23 грудня 1791 р. Згідно з Положенням від 30 травня 1835 р. до її складу увійшли Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім м. Києва), Херсонська (крім м. Миколаєва), Таврійська (крім м. Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) та Чернігівська губернії. Майже в незмінному вигляді смуга єврейської осілості зберігалася до 1917 р. За переписом 1897 р. в українських губерніях Російської імперії було зареєстровано 1 млн. 644488 євреїв, переважна більшість яких – 1 млн. 48 тис. осіб - мешкала у Волинській, Київській та Подільській губерніях [1, с.124]. З метою пом'якшення проблеми перенаселеності євреїв у межах осілості, а також